

Seyyid Ahmed Hüsameddin Eserleri ve Nakşibendi Öğretinin Kökleri

Turan Alptekin

İÇİNDEKİLER

Sunuş	9
I. Hüsam'üd-din Ahmed Dağüstani (Seyyid Ahmed Hüsameddin Rükkanı)	15
II. "Zübdetü'l-meratib": Nakşibendi Tarikatının Orta Asya Kökleri ve Rükkanı Öğreti :	
1. Nakşibendi Tarikatında Zikir, Silsile Problemi ve Ali Bağlantısı (Silsile-i Zeheb)	25
2. Nakşibendi Tarikatında Rabıta, Murakabe ve Vukuf Problemi	41
III. "Esrarı Ceberut'il-a'la" ve batını Bağlam :	
1. Harflerin Gizli Anlamları	59
2. "Mevakıu'n-Nücum" (Yedi İlahi sema)	71
Sonuç	81
Kaynaklar	83

Sunuş

Bir "tasavvuf" deyimini olarak "tarikat", 'yol' anlamına gelmededir. Bir "tarikata girmiş olmak "yol" a girmiş olmak demektir ve İsa'nın ilk yoldaşları için de bu deyim kullanılmıştır.

Hicret'in ikinci yüzyılından (M. IX. yüzyıl) başlayarak, İslam'ın, bu yolculuklar boyunca elde edilegelen deneyimlerle ulaştığı duyuş, düşünüş ve yaşam biçimlenişlerine "tasavvuf" denmeye başlanmıştır.

Sistem olarak "tasavvuf" özellikle Ön Asya ve Orta Doğudaki görünüşüyle; yüzyıllar boyunca toplanıp gelen inanç ve bilinç birikimlerinin (gnose, örf) felsefi bağlamlar kazanışı olarak tanımlanabilir. ... Felsefe; eleştiri ve düşünce açılımının durduğu yerde, inanç ve öğretime dönüşmektedir.

İslam'ın düşünce gelişimi, yukarıda da belirttiği gibi, Ortadoğu'da, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerle iç içe olmuştur ve söz konusu kültürler, "kabbalistik" adı verilen Tevrat yorumları yoluyla, Yunan felsefesinden beslenerek gelişmişlerdir. Ve yine Neo-Platoncu, Jamblicos adlı bir rahip ve keşiş (tanrısal Jamblicos; İ.S. IV. yüzyıl), Suriye'de "manastır" ve "zaviye" ler kurarak bugünkü "tarikat" ların, (yolların) öncüsü olmuştur.

Peygamberin, özellikle Mekke dönemi "*inziva*" ve "*i'tikaf*"larını, yalnızlığa çekiliş ve içe kapanışlarını (çünkü Medine dönemi sosyal yönü daha baskın bir dönem olarak belirmedi) örnek alarak, yaşamı bir "ibadet"e çevirme düşüncesi, bu yolculukların İslam temelini oluşturacak...

Ali evladından el almış oldukları anlaşılan "*Meşayih*" dönemi ile de... Dünya hükümranağına ve "*zahir*"e (görünene) bağlanmaya karşı olmak, dönemim genel niteliğini oluşturmaktadır.

Mevlana Celaleddin Rumi ve Yunus Emre'nin, iki ayrı sosyal çevreden, gelip katıldığı ve yaydığı bu düşünüşün temelleri ise "*tecelli*" ve "*vahdet-i vücud*" kavrayışına dayanmaktadır.

Dönemin felsefesi, Yeni-Platoncu düşüncelerle Aristoteles'in yorumlarına dayanmaktaydı.

Felsefesinde "tasavvufa ilk yer veren filozof Farabi oldu. ... Gazali'de, tasavvufu, "bir erdem yolu ve felsefe ile uzlaşabilecek bir "dünya görüşü" olarak görüyor; kuralcı kavrayışlara karşı, dini yaşamının temel alındığı bir tavrı savunuyordu.

Yine "vahdet-i vücud" düşüncesinin de, ilk Hıristiyanların süzgecinden geçerek İslam dünyasına ulaştığını biliyoruz. Bu aynı dönemde, Yunan ve Hint eserleri yanında, Hıristiyan ve gnostik bilgiler; hatta iki tanrılı Mani'ci (*maniheist*) eserler de Arap diline çevrilmiş bulunuyordu ve bunlarla İslam düşüncesinin temelleri oluşmadaydı.

Nakşibendilik de, İslam mistisizminin bilgi ve erdem yollarından birinin adıdır. Ancak, tarikatın başlangıçta ve zamanla kazandığı bağlamlar vardır ve bu bağlamlar bazı problemleri de birlikte getirmektedir.

Bunlardan birincisi, tarikatın, Osmanlı sistem içinde kavrana gelmiş olması problemidir. Tarikatın kökleri ise Orta Asya'dadır.

İkinci problem, aynı gelişmede, sosyal ve ideolojik biçimlenişlerin bütün tarihsel sürece mal edilmek istenmesinden kaynaklanmaktadır.

Unutmamak gerekir ki gelişme süreci içinde değişik buluşmalar, kaynaşmaları ve özellikle Osmanlı resmi ideolojisiyle yakınlaşmalar, tarikatın günümüze kadar gelen görünümünü büyük ölçüde belirlemiş bulunmaktadır. İçinde oluştukları sistem dolayısıyla, yakın kollarn "unsurcu-Osmanlı" bir bağlam kazanmış olmaları da bu bağlamda düşünölmelidir. Tarikatın yaygın biçimlenişlerinin, 1924 sonrası Türkiyesinde, günümüze kadar uzanan bir dizi sosyal ve marjinal tepkiye dönüşmüş olması da buradan kaynaklanmaktadır.

I. Hüsam'üd-din Ahmed Dağıstani (Seyyid Ahmed Hüsameddin Rökkani)

Seyyid Ahmed Hüsameddin ... 25 Nisan 1925... yetmiş yedi yaşında, İstanbul'da öldü.

Eserleri zamanında basılamadığı için birçoğıu kaybolmuş bulunmaktadır.

II.

“Zübdetü'l-meratib”: Nakşibendi Tarikatının Orta Asya Kökleri ve Rükkanı Öğreti

1. Nakşibendi Tarikatında Zikir, Silsile Problemi ve Ali Bağlantısı (Silsile-i Zeheb)

Nakşibendilikle ilgili bölümü yazma ve basılmış risalelerde de yer alan bu yaygın geleneklere göre, Peygamberin öğretmiş olduğu zikir tarzlarından Ebu-Bekir'inkine (gizli zikir) anlamına "*zikr-i hafi*"; Ömer'inkine, dille yapılan zikir, "*zikr-i lisanî*"; Osman'inkine, kalple yapılan zikir anlamına "*zikr-i kalbî*"; Ali'ninkine de yüksek sesle yapılan zikir, "*zikr-i cehri*" denmede ve böylece tarikatlar *Siddikiyye*, *Ömeriyye*, *Osmaniyye* ve *Aleviyye* olmak üzere dört bölüğe ayrılmış olmaktadır.

Bununla birlikte bütün zikir biçimlerini "dil" ve "kalp" zikri olmak üzere iki ana-bölümde toplamak mümkündür.

Burada, kalp zikri "*hafi*" olandır ve "*cehri*" olan dil zikrinden, bütün durumlarda sürekli olabilmesiyle ayrılmaktadır.

Yakın döneme ait bir Nakşibendi risalede ise, "bizim tarikatımız ayrımı yapılmakla birlikte, *zikr-i lisanî maa'l-kalb* olan *zikr*" (lisan ve kalbin birlikte zikri) ile büyüklerin ve uluların (*ekabir* ve *eazim-i ehlullahin*) yüksek derecelere ulaştıktan sonra meşgul olabilecekleri belirtilmektedir.

Bununla birlikte, "*zikr-i hafi*"nin Peygamber tarafından Ebu-Bekir Sıddik'a telkin edilmiş olduğu yolundaki sufi gelenek, giderek, tarikatta, zikir bağlamını aşan bir "rabıta" zinciri yorumuna ağırlık kazandırmış görünmektedir.

... "rabıta"ya izinli kılınmışlardır. Cafer-i Sadık'ın, "*Mübahile*" ayetinin inişi sırasında Peygamberin örtünmüş olduğu abadan keserek müritlerine dağıttığı parçaların anısına Nakşibendi şeyhlerin bir zaman serpuşları üzerine diktikleri "gül" bu izne işarettir.

Bu demektir ki, tarikat adabında Ebu-Bekir' in ağırlıklı bir yeri bulunuyor olmakla birlikte, rabıtada "*Silsile-i zeheb*" asıldır.

... "*ilm-i hal*"in (akaid esaslarının) ana problemlerinin sıralanmış olduğu görülmektedir:

1. Allah bir cisim, bir töz, bir ilinti (*body, substance, accident*) olmadığı gibi; herhangi bir görünüşte de değildir. Bir'dir, kimseden doğmamıştır ve doğurmamıştır. Zaman, mekan ve yön (cihet) bağlamlarıyla düşünülemez. Ne bir nesne ile bitişik ve ayrıdır, ne de kendisi için bir gereklilik (*vacip*) söz konusudur.
2. "Hakim" ve "*mütekellim*"dir; yani dilediğini yapar ve kelam sahibidir. Ancak başlangıçsız ve öncesiz olan kelamı, insanların, meleklerin konuşmalarına benzetilemez.
3. Kelamı ve sıfatları da kadim, yani başlangıçsız ve öncesizdir : Bu sıfatlar, yaşam, bilgi, güç, istem, işitme, görme, dengeleme oluşturma (Hayat, ilm, kudret, iradet, sem', basar, ıksat ve tekvin) sıfatlarıdır.
4. Allah'ı görme (*ru'yet-ullah*), nakle göre ve akılca mümkündür ve böyle olması gerekir. Fakat bu görme, mekan ve yön, mesafe ve göz ışınıyla değil, kalpte olan iman ışığıyla gerçekleşebilir.

5. Evrendeki bütün parçalar (*cüz'ler*), vasıflar (*sıfatlar*), edimler (*fiiller*), iyi-kötü her şey ve bütün doğa, onun yaratışı ile var olmuştur. Cennet ve cehennem de onun yaratışı ile vardır ve hep var olacaktır.
6. Kafirler ve Allah'a asi olanlar için kabir azabı; büyük günahlar için sorgu (sual), yeniden diriliş (*ba's*), hesap (*vezin*), kitab, havz ve sırat peygamberlerin ve uluların şefaathleri; aynı şekilde Deccal, Dabbetü'l-arz, Ye'cuc ve Me'cuc ve güneşin Batıdan doğacağı, haber söylemleri, bugün bunların niteliklerini bilmiyor olsak da, doğrudurlar.

Din, sözle değil, "amel" ile. ... Kitap ve sünnete de uymak gerekir ki bu, cemaatin birliğinin temelidir. ... kaynak da, ancak "*Ehl-i Beyt-i nebevi*"den gelenler ve gelmiş olanlardır; Allah'ın kitabı ve Fatıma evladı hepimizin rehberimizdir.

Rükkani şecere "Ehl-i Beyt"e bağlı olmakla birlikte, bu bağlantıda bir "On İki İmam" ... ya da bir "yedi imam" ("*seb'iyye*") kavrayışı da söz konusu değildir.

Tarikatın, temelde, toplayıcı nitelikte olduğu ve öğretisel ayrılığıyla birlikte, herhangi bir mezhebin etkisinden korunmak gibi bir kaygı içinde bulunmadığı açıktır.

2. Nakşibendi Tarikatında Rabıta, Murakabe ve Vukuf Problemi

Tarikatın adı, kaynaklarda, dünya ilgilerinden, "*siva*" nakşından kalbi temizleyerek Allah'a yönelmek, yaratılmış şeyleri yok bilmek ve hiçbir şeyin sürekli olmadığını "*müşahede*" ile kalbine "Allah" lafzı **nakş** olmak, ona **bend** olmak, böylece her an Allah'ın huzurunda bulunmak, anlamında yorumlanmaktadır.

Mürit, kalbini bir kandil biçiminde ve ortasında inancının mum parlıyormuş gibi düşünmelidir. Rabıta, şeyhinin kalbinden kendi kalbine doğru nur yansıdığını duymaktır.

Deyimin bu tanımı, Peygamberin kızının, "Babamın yüzüne baktığımda, alnında bir ışık parladığını ve bu ışığın insanların kalplerine doğru yayıldığını gördüm. Kendisinden, bunun ne olduğunu sordum. Bana, bu İslam'ın nurudur, diye karşılık verdi" sözlerine dayanmaktadır.

(Pir'in yüzünü hayalde canlandırma zikrin kuralıdır ki bilenin yüzüne yönelmek bilmeye götürür.) ... "Şeyhi Hak için tutmak, Hakk'ı tutmak 'içindir.'

Hace Ahmed Yesevi'de de benzer bir kullanımına rastladığımız deyim, "resmetme" anlamıyla yorumunda birlik vardır ve tarikatın kendisine bağlandığı kişi, "Nakşibend" namıyla tanınan Muhammed, Bahaüddin ibn Muhammed'in (1318-1390) "Hacegan" zincirine bağlı bulunduğu bilgilerimiz arasındadır.

Nitekim "üç vukuf"dan birincisi olan "*vukuf-ı kalbi*" de, -organik anlamda- kalbe yönelerek "basiret" gözü ile mana bakışıyla, "*hakikat-i kalbe nazır olmak*", ya da "*murakabe*"de kalbe yönelmek anlamına gelmektedir. Demek, zikir yoluyla rabıtaya geçişte Allah adının kalbe nakşı, üç vukuf'dan "*vukuf-ı kalbi*" durağını oluşturmadadır.

... sonunda "*müşahede*" makamına ulaşacaktır.

Burada, müşahede, "kalbe inen varidat"; her an cezbede ve Hakk'ın huzurunda olma ve dört bir yanı, oluş'un biçimlenişlerinden sıyrılmış görme; Allah'a sefer, Allah'la sefer, Allah'tan sefer (kesret perdesini açma, vahdet perdesini açma, ahadiyyet'e erişme ve rücu) anlamlarını içermektedir ki sonuncu tanım "*seyri ila'llah, seyri fi'llah (fena fi'llah), seyri maa'llah (beka bi'llah) ve seyri 'an-Allah*" evrelerini içermektedir.

Üst düzey bir Tanrı bilinciyle (*yad-daşt*) ve tam bir teslimle (*nigah-daşt*) Tanrının rızasına yönelmek (*baz-geşt*), her nefeste uyanıklık içinde olmak (*huş der-dem*) ve özellikle Hanefi Türklerde görüldüğü biçimiyle, gözleri ayakları doğrultusunda durmak (*nazar ber-kadem*) rükünlerinin namazdan; "sefer der-vatan" remzinin ise Musa'nın Hızır'la olduğu yorumlanan "*ilm-i ledün*" yolculuğundan esinlenmiş olması muhtemeldir.

"*Halvet der-encümem*" deyimiyse, bir yaşam biçimi önerilmekte, böylece bütün yaşam bir "dua", "muhasabe" ve "müşahede" haline dönüştürülmek istenmektedir.

Zikrin sözleri ise, ... "Tanrıdan başkasını yok ve yalnız onu var bilmek" demek olan "kelime-i tevhid"den ibarettir ki, esasta namaz olgusu da, ayakta duruşla Tanrının birliği, oturuşla Muhammed'in tasdiki, yani "Allah'tan başka tapacak yoktur ve Muhammed onu n elçisidir" anlamlarını içermektedir.

Bir "*Hatm-i Hacegan duası*" şöyle olmadadır: ... Evvela, tarikattan olanlar, kalabalıktan uzak bir yerde toplanır, diz çöküp bir halka oluştururlar; kapıları kapar, dışarıdan izlenmemek için perdeleri örter, yabancıları içeri almazlar. Tarikatın kurallarını bilen biri, halkayı yönetim işini üzerine alır. Onu biraz daha büyük olmak üzere yüz on adet ufak taş, hatme katılışa göre, on ya da on artı, yirmi bir adedi hatmi yönetecek olanın önünde kalmak üzere, topluluğa dağıtılır. Topluluk on kişi ya da daha çok ise bu Büyük Hatim (*Hatm-i Kebir*)'dir. Topluluğun sayısı on kişiden az olursa, buna Küçük Hatim (*Hatm-i Sagir*) adı verilir. Gözler kapanır; topluluk, ellerindeki taşlar sayısınca, yani "*aded'e riayet*" ("*vukuf-ı adedi*") ile ve yönetenle birlikte "*vird*"i tamamlar. Duadan sonra" hatmi yöneten; yakarışlı, yavaş bir sesle; "*cehr-i mutavassıt*" ile, "*silsile-i tarikat'i*" zikre geçer. Topluluk da, anılan her adda "*rabıta-i telebbüsi*"yi koruyarak ve "kalben", adları geçenlerin her birinin ruhani varlıklarından yardım diler.

Nitekim, "rabıta" ve "murakabe" tarzlarının, yakın zamanlara kadar gelmiş bulunan dış dünyaya karşı duyarsızlık (apathie) düşüncelerden ve isteklerden soyunma, bir sözcüğe yoğunlaşma; vb. Hint'in "meditation" (tefekür, zikir etme) şekilleri ile benzerlikleri çok açıktır.

Bu ve benzeri yakınlıklar, İslam sufiliğinde Budizm'den çok Hinduizmin izlerini aramak gerektiğini söyleyen Nicholson'ın eseri ve kaynaklarıyla daha derinleştirilebilir. Ferid Kam, "Vahdet-i vücud" üzerine kaleme aldığı eşsiz eserinde, "Vedanda" kitaplarında yer alan söylemlere değinerek, tasavvufu bu uzak kökene dikkati çekmiş bulunmaktadır.

"Tarık-ı nefsanî", nefsi terbiye ederek gidenlerin yoludur. "Tarık-ı ruhanî" ise ruhu tasfiye ederek, arındırarak gidenlerin yoludur. Yazara göre, bu yolların her ikisi de haktır ve amaçları, varacakları yer aynıdır. Ancak, tarık-ı nefsanî güçtür, uzun zaman ister ve buna çok kimsenin ömrü yetmez. ... "Tarık-ı ruhanîyye"de, Nakşibendîlerin yolunda ise kolaylık vardır: onlar, ruhu arındırmaya ve arıtmaya, "tasfiye ve tezkiye"ye yönelirler. Böylece ruh, kendi sıfatını bulunca "nefs" de ona boyun eğecektir. Ma'na alemindeki aydınlanma, nefsi ve bedeni da aydınlatmaktadır.

Bu dokuz evrede, ruh, nefis ve beden aydınlanmasıyla, 1. nefisini, 2. kalbini, 3. rabbini, bilme mertebelerinden geçen insan, "kendini anlayarak, Rabbini bilme" derecesine ulaşmış olacaktır.

Bu iç dünya yolculuğu dolayısıyla, *süluk* bir iç dünya bilgisidir, "*süluk, ilm-i batındır*" denmiştir. Bu, "kendi özünü... bilerek eylem, edim, ahlak, inanç ve uygulamalarda ... Tanrının rızasına uyarak gerisini bırakmak" demektir ve "*İnsan-ı kamil*" (bilge insan, eksiksiz insan) olmanın yoludur.

Bununla birlikte, her müridin bu evrelerden geçmesi kesin bir kural değildir. Cezbe yoluyla elde edilen mertebeler de vardır ve tarihsel süreç içinde bütün kollarında söz konusu uygulamalar yer almayabilmektedir. Bu olgu bize, tarikatın zamanla ulaştığı derinliklerin ve incelişlerin bulunduğunu göstermemektedir. "Murakabe" evrelerinin, yüzyıllar boyu kazanılmış bu zenginleşmelerden doğduğu açıktır.

"Kamil insan", kendisine giz'in yansıdığı bir ayna gibidir. Başka insanlar, yalnız duyuların ve aklın gerçeklerini gördükleri halde, ona bütün gizlilikler açıktır; o, ezeli insan olarak hadis (oluş içinde); beliriş (*zuhur ve neş'et*) olarak sonsuz ve süreklidir. Onun varlığı; ezel ve ebed'i (öncesiz ve sonrası) birleştirmede ve aynı zamanda onları ayırmaktadır (*el-Furkan*). Kamil insanın daha üstündeki derece, "*velilik*" derecesidir. Veliliğin üst derecesi ise, Peygamberin "tanrisal vilayet"idir: Onun üzerinde de Aşk makamı olan Vahdet (*Birlik, Ahadiyyet*) derecesi yer almazdır. Bu, "mutlak bilinmezlik" (*gaybu'l- mutlak*) derecesidir; *süluk*'ün ve *vusul*'ün son ereğidir. Bu varlık açılışında, "*Vahidiyyet*" evresinin belirışine (*taayyün- i evvel; gizil gücün edim'e dönüşü, Muhammedi hakikatin insanlık hakikati oluşu, logos*) "*kelam-ı nefis*" denmemektedir ki, deyim Yeni-Eflatuncu felsefede "*nous*" (söylenmemiş söz, *logos endiatetos*) kavramının karşılığıdır. Bu "saklı söz", ikinci belirışte ... "söylenmiş söz'e (*kelam-ı melfuz'a, logos proforikos'a*) dönüşecek ve "harf"lerle *zuhur* edecektir. Harfler, yani kelam (*logos*), varlığın temelidir. Harflerin "*te'vil*"i (yorumu) varlığın yorumu demektir.

Bu görüşlerin dayandığı Platinos'a göre ise; Var oluş, mutlak-varlık Bir-olan'dan başlayarak Yokluk (*hyle; madde*) boşluğuna kadar uzanan bir sıralanma anlamına gelmemektedir. Bir-olan, her şeyin kendisinden çıktığı ilktir. ... Birey'in, düşünce evrenini (*idealar*) kavrayışı akıl gözü ile (*contemplation, temaşa ile*); Bir-olan'ı bilebilmesi, esime (*extase, cezbe*) yoluyla.

Görüldüğü üzere, felsefenin kuramsal varlık çözümleri ve bu çözümlere bağlı kavramlar, tarikatta insanla ve insan edimleriyle ilgili uygulamaları dönüştürülmemektedir. Sonradan kazanılmış biçimler ne olursa olsun, temelde bütün öbür tarikatlar gibi Nakşibendilikte de, konuşan varlığın "feyz'e, yani eğiticiden yansıyan ışığa ve yaradan "Rabb"'ın terbiye edici" tecellisine açılması amacı esastır. ... Bu açıdan bakıldığında, gelişmiş biçimiyle tarikatın temel probleminin "bilgi" ve "özgürlük" problemi olduğu yorumlanabilecektir. "Nefs murakabesi" nin üç evresini oluşturan "kelam", "edim" (ef'al) ve iki "duyu" (görme ve işitme) murakabeleri de insanın üç temel eğilimi olan, lojik, etik ve estetik eğilimlerinin murakabesi anlamını içermemektedir.

Bugün, tarikatın Osmanlı ortodoks inanç sistemi içinde kavranıyor olması bu açıdan mühim bir problem olarak belirmedi; gelişmede, sosyal ve ideolojik biçimlenişlerin bütün tarihsel sürece bağlanmak istenmesi ise ayrıca bir problem oluşturmamaktadır.

Tarikatın kollara ayrılışında ise, "*Siddiki*" ve "*Tayfuri*" iki temel akımın sonraki dönemlerde birer çıkış noktası oluşturdukları düşünülebilir.

III. "Esrarı Ceberut'il-a'la" ve batını Bağlam :

2. "Mevakiu'n-Nücum" (Yedi İlahi sema)

Harflerin ötesinde, adlarının anlamları ve harf birleşimleri ile bizi tanrısal bilgilere götüren "yüz yirmi dört bin" peygamber. ... Ancak, insan varlıkları yok olduğu için onlar kalplere anlamlarla doğarlar. Onlarla bizim aramızdaki yakınlaşma da, ancak kendinden geçiş ve kendinde yok oluşlarla gerçekleşebilir: Düşler gibi. –Çünkü düşte de insan, beden ve edimiyle bir yokluk durumundadır.

İnsanlar, tanrısal nuru onların ışığı ile alırlar. Peygamberler bu nur alışı aracılardır, Görünen yaşamları sona erse de, ışıkları hep parıldar: ancak, daha büyük bir ışık geldiği zaman, onun parlıtısı ile örtülebilirler.

Doğrudan Allah'ı bilmek ("deisme" ve "gnosticisme") mümkün ise de -çünkü "akıl" da bir risalettir- bu anlama, nebiler olmadan tam bir anlayış olamaz.

SONUÇ

Dinler, evrenselleşen sosyal biçimlenmelerdir (Marie-Jean Guyau).

Bireyin inanma duygusu ile bu duygunun içinde biçimlendiği din olgusunu da birbirinden ayırmak gerekir. Gide'in, ünlü "oyun"unda (*Edipe*, 1930) ... "Tanrıları kendi yanında görmek güzeldir. Fakat daha güvenlisi din adamının yanında olmaktır." sözleri bu gerçeği dile getirmededir: Tanrılarla olmak, içten ve inançlı olmak başka şeydir ve din başka bir şeydir.

Tarikatın bilim ve düşünce geleneği de, -çağının büyük bir düşünce akımı oluşu ile dikkat çekmesi gereken Hurufi öğretinin karşılaştığı "ceza"ların etkisiyle, sessizliğe çekilmek zorunda kalmış olmalıdır.